

MÓSER ZOLTÁN

*Parttalan időben**CSERE JÁNOS NYOMÁBAN¹

Különös élmény volt, pedig alig történt valami, mégis máig emlékezetes az a régi erdővidéki út, amelyről itt csak röviden szólok. Közel három évtizede Apáczai Csere János szülőfaluját kerestük fel, hogy a szülőházat, a falut és az iskolát lefényképezhessem. A szülőház helyén egy bezárt borbélyműhely állt. Annak az udvar felőli küszöbén egy idős anyóka ült, ölében könyv: Illyés Gyula *Petőfijét* olvasta. Szerkesztők és irodalmárok társaságában voltam ott, akik ott szóhoz sem jutottak a csodálkozástól. Én is csodálkoztam egy kicsit, aztán azzal nyugtattam magam, hogy ez lenne – ez volt? – a természetes.

Itt a faluban minden a „Barca-apácai szegényre”, Csere Jánosra emlékeztet. Kezdvé a falu névtáblájától az iskolán át a temetőig. Hogy a temetőben miért, hisz nem itt van eltemetve? Ez igaz, de aki a sírok és fejfák között járkal az a feliratokról elolvashatja, hogy mennyi apácai Apáczai nyugszik itt. Mindegyik más, vagy mind ugyanaz a család? Igen, mind más, de mindegyik Csere azt a Csere Jánost idézi. Erről bárki meggyőződhet, aki el látogat ide, az Olt mellé.

* A 350 éve, 1659. december 31-én elhunyt Apáczai Csere Jánosra emlékezünk.

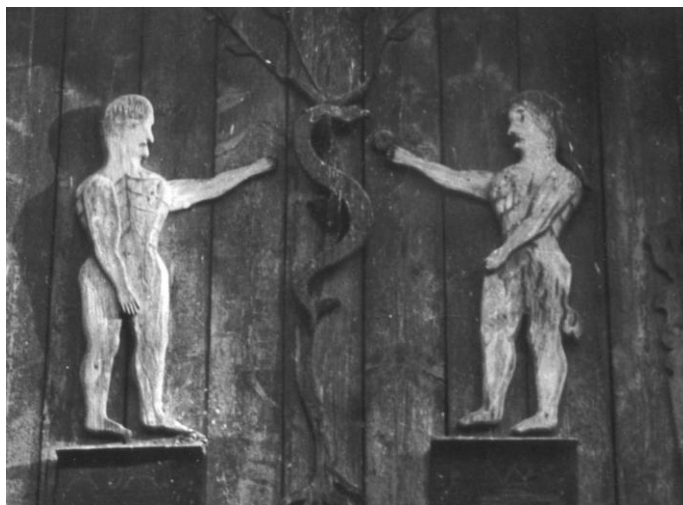
¹ Kovács Sándor Iván írása (Apáczai Csere János emlékezete. Csíkszereda, 2000. 9–10.) alapján.

Úgy mentem a kolozsvári házsongádi temetőbe fényképezni, hogy nem tudtam, merre van az Apáczai sírja. Akiket kérdeztem, azok sem tudták. Aztán balra fordultam, majd jobbra, egy kicsit mentem felfelé, egyenesen, és magam sem tudom, hogy miért, de megint balra fordulva haladtam a sárban néhány lépést, és ott álltam Apáczai és hitvese, Aletta van der Maet sírköve előtt. Ezt a nevet számunkra Áprily kései siratóverse tette felejthetetlenné.

Csere János öt évig volt Utrecht város lakója. 1651. szeptember 30-án itt vette nőül Aletta van der Maet utrechti hajadont. „A van der Maet család a város előkelő familiái közé tartozott. Apáczai és Aletta megismerkedéséről, szerelméről úgyszólván semmit sem tudunk. Nagyon ritka esetben történt meg, hogy a külföldön tanuló diák idegen asszonyt hozott volna haza, Szenczi Molnáron kívül alig is tudunk más, Apáczaiéhoz hasonló esetet. Az előkelő polgári család háza kedvező, nyugodt légkört teremtett Apáczai munkájához.” Ahogy az Enciklopédiában olvassuk, a feleség tisztei, hogy „az ő ura reá való gondviselését tehetsége szerént édes tanácsaival s szorgalmatos otthon való munkájával fizetgesse vissza életének minden napjában, hogy csendes lélekkel, nagy böcsülettel s ezekhez illendő külső magaviselésével, szavaival, ábrázatjával az ő urát mind jelen, s mind távollétében mindek felett tisztelje”. El tudom hinni, hogy ez az ő esetükben így is volt.

Külföldről Csulai püspök hazahívó levelére útnak indult gyermekével és feleségével: Gyulafehérvárra 1653. augusztus végén érkezett. Sok bajjal és gonddal járó életéről itt nem szólhatok. Röviden csak annyit: nehéz életű volt, sejtésem szerint nehéz természetű is. És sírnivalón rövid életű: 29 éves korában már halott. Első gyermekét ő temette el. Nem sokkal Apáczai halála után meghalt felesége és második gyermeke is. A „gyámolatlan nő – így szól a fáma – urát keresve, sírba ment utána...” Apáczai sírjának helyét ma már senki nem tudja. Ez a sírkő csak jel: fényes jel, évszázadok búját és zenéjét idéző jel. Több mint emlékkő.

Apáczai az első emberpár bukásáról írta doktori értekezését (1651). Itthon magának is buknia kellett, mint a professzorságra vágyó Szenczi Molnár Albertnek, mint a meghurcolt Tótfalusi Kis Miklósnak. Ő Gyulafehérvárról lelki sebekkel érkezett Kolozsvárra, s itt 1658–59-ben taníthatta rajongó alumnusát, Bethlen Miklóst. Önéletírásában ő hagyta ránk a legszebb Apáczai-portrét:

„Apáczai János [...] nemcsak tituláris, hanem valósággal ugyan doctus doctor [képzett tudós] volt, a zsidó és ahhoz tartozó chaldeica, syriaca és a görög nyelvben csudálatosan nagy perfectióra ment volt, Hollandiában meg is házasodott volt, és ha nemzetségéhez, hazájához abban az Isten dücsőségéhez való szeretet le nem hozta volna, professzori tisztességes hivatala és kenyere lett volna oda fel. Bizony dolog, ha az Isten hamar el nem vérszi vala, és bárcsak azt, amit éle, a haza békességében fordíthatja vala a közönséges jóra, sok nagy tudós embert csinál vala, és mind az egész nemzetséggel, külső-belső renddel megköstoltatja, szeretteti vala a solida eruditiót [az alapos műveltséget], kiváltképpen mikor osztán Kolozsvárott tisztességes állapotra méne először Keresztúri Pál nagy kegyes patrocimiuma által....

Mikor ez a nagy tudós ember lejött az akadémiából, az akkori erdélyi szokás szerint Fejérvárott adják kezébe a poetica classist [a poétikai osztályt], fogja a Vergilius Georgicáját, azt kezdi el fordíttatni magyarra a poétákkal, de nemhogy azok tudták volna, de az egész kollégium mesterestül együtt sem tudta volna (amicsodások akkor voltak) végbevinni. Ő azért maga foga vélek együtt hozzá és annak alkalmatosságával physicát, astronomiát, geographiát kezde tanítani [...]. Bisterfield német nagy professzornak [...] nagy gyaláztatjára és bosszúságára. Ez a jóra való igyekezete Apáczainak először gonosz, de azután nagy javára lett, mert mindhogy az odafel említett secták szerént theologus presbyterianus, philosophus cartesianus [presbitériumpárti teológus, karteziánus filozófus] volt, a fejedelem előtt úgy elvádolták, hogy hallatott olyan szó, tudom, de a fejedelem szájábólé vagy a vádlókéből, nem tudom: megérdemelné ez az Apáczai, hogy a fejérvári torony tetejéből vetnék le.

Ellenben Keresztúri Pál fiának hívja, és ritka ebédje vagyon nála nélkül, ő adja tanácsul a fejedelemnek, vesse ki ebből a kollégiumból, tegyék mesterré Kolozsvárott, a rákot a Szamosba. Így is lett; és osztán esztendőök és sok változása után a hazának az atyám szerzenéki Barcsai Ákostól a rend szerint való kolozsvári fizetésén felül esztendőnként az aknárról [a sóbányáról] négyszáz forintokat. A nagyatyám Váradi Miklós is jó patrónusa volt. No, elég az, Apáczai nyitá meg Erdélyben a tudós embereknek, mind a valóságos tudományoknak, mind a becsületnek ajtaját...”

Bethlen később ehhez még hozzá teszi: „Apáczait azután nem láttam, mert az Isten ebből az ostoba, háládatlan magyar világból, mely őrá méltatlan volt, kivette [...] A szörnyű tanulás és az Isten háza és közönséges jó miatt való szorgalmatoskodás betegíté szárazbetegségbe, melyben is semmit sem kedvezvén az erős lélek az erőtlen testnek, ki kellett menni belőle, úgy tetszik, ultima die anni 1659. [1659 utolsó napján, Szilveszterén.]. Tanuljanak ebből, mert én ezt nem magamnak írom, a tanító szülék, kurátorok; a tanítók és tanulók, hogy a gyermeki üdőt siessenek jóra fordítani, mert nem tudják, meddig tart: Non aestas est laeta diu, componite nidos. [Nem soká tart a vidám nyár, rakjatok fészket.]”²

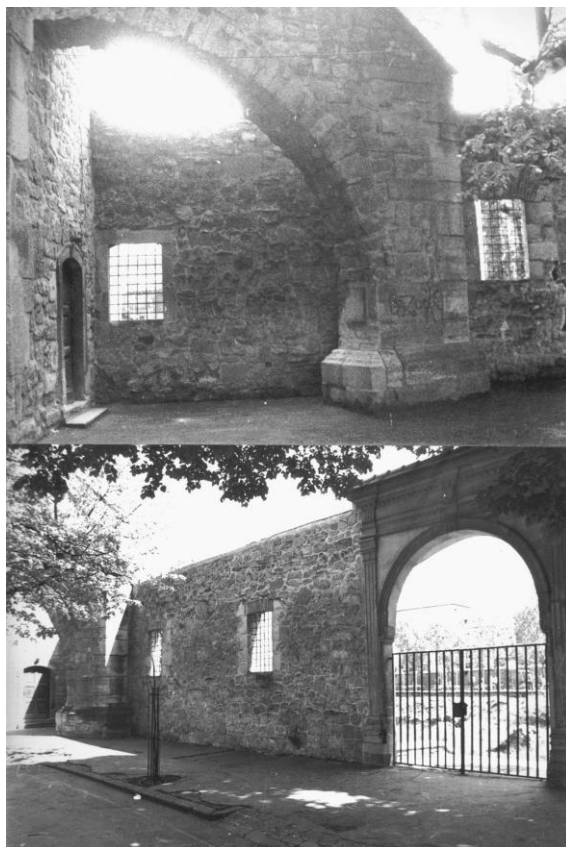
*

Aki Kolozsvárt megfordul, ha csak egy órája is van, biztosan felkeresi a Farkas utcai református templomot. Én sokat járok a kincses városba, és mindig elsétálok oda. A legutóbb, amikor be akartam menni a templomba, zárva volt. Ezután próbálkoztam azzal

² Bethlen Miklós élete leírása magától. In Kemény János és Bethlen Miklós művei. Bp., 1980. 550-552, 555.

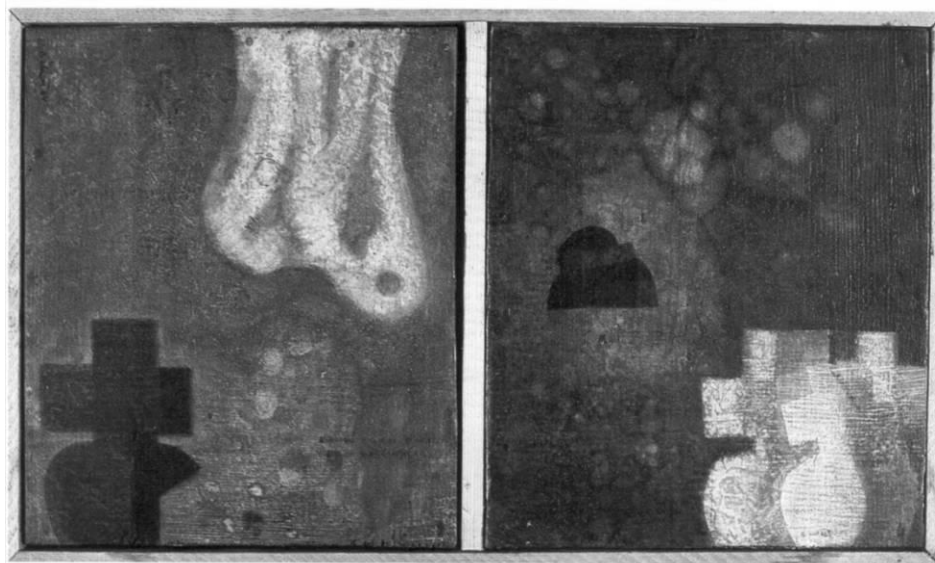
a rácsos kapuval, amely a volt kolostor területére nyílt, és amely az emlékeim szerint mindig be volt lakatolva. A legnagyobb meglepetésemre most egyből kinyílt és végre beléphettem azon a kapun. Beléptem a „nincs”-be, hisz itt most az alapfalakon kívül semmi sincs. De ezek a romok majd mindenkit emlékeztetnek a régvolt időkre. Kivált a református kollégiumra, s azok tanáira, köztük Apáczaira. Így volt ezzel a költő Lászlóffy Aladár is, aki benézett a rácson, a kapun – „a könyvek nagykapuján” –, és meglátta az olvasó Apáczait. Az 1975-ben megjelent verséből idézek néhány sort:

*Professzor Apácai, térdén
az átlapozott világgal
kinéz a havazásba, keze
a penna után nyúl,
máshova gondol. A dátum,
ez a behavazott kerítés
ott a korra nyíló ablakon
túl. Mögötte az utolsó
diákok: a házsongárdi fák.*

A középkori volt Mária templom, amely egy feljegyzés szerint 1503-ban már készen állott, 1622-ben a reformátusok tulajdonába került, akik az akkor romos épületet újjá építették. S azóta itt *szárnyalva száll a zsoltár*, ahogy Maksay Albert, a biblika–teológia kolozsvári professzora írta versében, aki rímekbe szöve foglalta leltárba a templom utolsó három évszázadát, és így emlékezett Geleji Katona és Szenczi Molnár után Apáczai Csere Jánosra:

*Öreg Rákóczi Györgynek a templom kőpadlóján
Azóta semmivé avult a lábnyoma,
Nem prédikál a faragott katedrán
A tudós, hívő Geleji Katona,
Az egydallamú, komoly zsoltárhangban
Nem ajkáról, csak verséből szól Szenczi Molnár szava,
Az is csak emlék, hogy a barna padsorok közt
Apáczai is itt járt valaha.
Itt vannak mégis: láthatatlanul,
Nesz nélkül köztiünk állnak és figyelnek...*

BÁLINT ENDRE: TEMETŐ I-II.